

הנקה ושאיבת חלב בשבת

פתיחה

מאז ומעולם היה חלב האם עיקר הזנתו של תינוק בחודשי חייו הראשונים. תינוק שאמו לא יכולה הייתה להניק אותו היה נזקק למינקת כדי להמשיך ולהתקיים, וסיכויי של תינוק שאינו יכול לינוק (או שאין מי שיניק אותו) לשרוד היו נמוכים. עם התפתחות המדע והרפואה, הומצאו תרכובות שונות להזנת התינוק, בתור תחליף לחלב האם. אולם כיום ידוע ומוסכם בעולם הרפואה, שהתזונה הטובה ביותר לתינוק בחודשי חייו הראשונים היא חלב אם. גם במקרים שבהם האם אינה זמינה ואינה יכולה להניק תינוק רעב, ההמלצה הרפואית היא להעדיף הזנה בבקבוק מחלב אם שנשאב קודם לכן, מאשר הזנה בתחליף חלב. יש מקרים שבהם תינוק רגיש לתחליפי חלב אם, ובמקרים אלו האפשרות היחידה להזנתו היא בחלב אם. במאמר זה ברצוני לדון בעקרונות ההלכתיים של הנקה ושאיבת חלב בשבת, ובקיום שלהם למעשה כיום.

א. מבוא ועקרונות

הגמרא במסכת שבת (צה ע"ב) מביאה ברייתא:

תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרוזה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות.

בהמשך אומרת הגמרא: 'חולב חייב משום מפרק', ומפרש רש"י שמדובר בתולדה של מלאכת דש. הרשב"א הביא שנחלקו הגאונים האם מחלוקתם של ר' אליעזר וחכמים אמורה בכל המלאכות של הברייתא או שהיא בשלוש המלאכות האחרונות בלבד, ואילו על שלוש המלאכות הראשונות, לכולי עלמא חייב חטאת. אם מחלוקתם היא בכל המלאכות של הברייתא, אזי לדעת חכמים (שהלכה כמותם), בחליבה יש איסור דרבנן בלבד. אך הרמב"ם (הל' שבת, פ"ח ה"ז) פסק במפורש שהאיסור הוא מדאורייתא. בנוגע להנקה, מצאנו בגמרא (שבת קלה ע"א): 'בן שמונה הרי הוא כאבן, ואסור לטלטלו. אבל אמו שוחה ומניקתו מפני הסכנה'. והסביר רש"י (שבת שם, ד"ה מפני הסכנה): 'מפני שחלב הרבה בדדיה, ומביאה לידי חולי'. כוונת הדברים היא שבזמן הגמרא, מי שנולד לאחר שמונה חודשי הריון לא יכול היה לחיות, ולכן דינו היה כמת לעניין האיסור לחלל

1. רשב"א, שבת שם ד"ה ואי קשיא לך.

עליו שבת ולטלטל אותו. למרות זאת הותר להניק אותו, מפני הצער של אמו עקב ריבוי החלב. מכך ניתן ללמוד שהנקת תינוק עצמה מותרת בשבת, אולם שלא לצורך התינוק, ההנקה אסורה, אלא אם כן אי ההנקה תגרום חולי. מרש"י משמע שאין צורך בסכנה גמורה כדי להתיר הנקה שמטרתה למנוע חולי. אכן ה'תוספות'² כתבו מפורשות שאין צורך בסכנה, אלא גם צער גדול מתיר את ההנקה. שכן היות שמטרת הוצאת החלב איננה לצורך שתייתו, מדובר ב'מלאכה שאינה צריכה לגופה', שאסורה מדרבנן, והתירו אותה במקום צער גדול. ה'תוספות' (שם) הוסיפו שמפני הצער מותר לאם לא רק להניק את התינוק, אלא גם לחלוב את עצמה ולהוציא בידיים את החלב, וכן פסק ה'שלחן ערוך'³.

מדברי ה'משנה ברורה'⁴ עולה שההיתר הוא רק כשהחלב הולך לאיבוד, שכן אז מדובר באיסור דרבנן, הן משום שזו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', והן משום שאיסור מפרק מן התורה נאמר רק כשהנוזל היוצא נכנס לכלי, ולא כשהוא הולך לאיבוד. בשו"ת 'אבני נזר'⁵ מובא שמותר אפילו לחלוב לכלי, אם אחר כך שופך אותו לאיבוד, שכן עדיין מדובר ב'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. 'קצות השלחן'⁶ הסכים להקל כדעה זו, רק אם האישה תדאג לא להגיע לשיעור שלם, שעליו יש חיוב סקילה, כלומר שאחרי שתחלוב מעט פחות מכגורגרת (בערך כפית וחצי) - תדאג לרוקן את הכלי.

בתוספתא (שבת פ"י ה"ד) כתוב: 'לא תקל אשה מדדיה ותחלוב לתוך הכוס או לתוך הקערה ותניק את בנה'. על פי מה שהוסבר לעיל מובנת פסיקת התוספתא: הנקה הותרה בשבת, אולם לא הוצאת חלב בידיים. רק במקום צער הותרה הוצאת החלב בידיים, וגם אז, רק כשהחלב הולך לאיבוד. אולם כאן מדובר בהוצאת החלב לתוך כלי כדי לתת ממנו לתינוק, ואם כן זוהי 'מלאכה הצריכה לגופה', שאסורה מן התורה. תוספתא זו נפסקה להלכה ב'שלחן ערוך'⁷, וב'ביאור הלכה' (שם) הובא מה'פרי מגדים' שזהו איסור דאורייתא, ולכן אסור גם במקום חולי, אם אין זה מקרה של פיקוח נפש. אמנם בסעיף הבא ב'שלחן ערוך' (סי' של סעי' לה) הובאה הלכה נוספת: 'מותר לאשה לקלח מהחלב כדי שיאחוז התינוק הדד ויניק'. ונחלקו הפוסקים בפירושה של הלכה זו: 'פרי מגדים'⁸ כתב שמדובר בקילוח על גבי קרקע, שכן כיוון שהחלב הולך לאיבוד אין כאן איסור דאורייתא, והותר לצורך התינוק. אולם ה'משנה ברורה'⁹ כתב שמותר לקלח אפילו לתוך פי התינוק. וב'שער הציון'¹⁰ נכתב שכן כתוב במפורש ב'שיבולי לקט' (סי' קכג), ונראה

2. תוספות, שבת שם ד"ה מפני הסכנה.
3. שו"ע, או"ח סי' של סעי' ת.
4. משנ"ב, לשו"ע שם ס"ק לב.
5. שו"ת אבני נזר, או"ח סימן מז.
6. ס' קצות השלחן, סי' קלח בדי השלחן ס"ק ל.
7. שו"ע, או"ח סי' שכח סעי' לד.
8. פרי מגדים, לשו"ע שם סעי' לה.
9. משנ"ב, לשו"ע שם ס"ק קיב.
10. שער הציון, במשנ"ב שם ס"ק פא.

שהטעם לכך הוא משום סכנה, שאם האם לא תתחיל לקלח לתוך פיו, התינוק לא יינק, ונשאר בצ"ע. גם ב'תוספת שבת'¹¹ נכתב שמותר לקלח ישירות לפי התינוק, אולם דעתו שבאישה חליבה אסורה רק מדרבנן, שאין דרך חליבה באישה אלא דרך הנקה, ולכן התיירו¹²; ו'שער הציון' דחה את דבריו.

על כל פנים, מדברים אלו עולים העקרונות הבאים:

1. יש איסור לשאוב חלב בשבת. אם השאיבה היא לתוך כלי, זהו איסור דאורייתא.
2. שאיבה לאיבוד היא איסור דרבנן, ובמקום חולי או במקום צער גדול של האישה היא הותרה, אפילו אם אין זה פיקוח נפש.
3. מותר לאישה להניק כדרכה בשבת¹³.
4. במקום סכנה ופיקוח נפש, כשאינן אפשרות אחרת, מותר לשאוב חלב גם לצורך התינוק.

ג. למעשה¹⁴

1. שאיבה לאיבוד

כאמור לעיל, במקום צער גדול התיירו איסור דרבנן של שאיבת חלב לאיבוד. לאור זאת יוצא ששאיבת חלב בידיים לכיור וכדומה, היא הדרך העדיפה במקום צער. כאשר אי אפשר לשאוב בידיים, מותר לשאוב במשאבה לאיבוד. אם אין אפשרות אלא לשאוב לתוך כלי, עדיף לפגום את הכלי בסבון וכדומה, כדי שהשאיבה תחשב שאיבה לאיבוד. אם אין סבון, ניתן לסמוך על דברי ה'אבני נזר' שגם אם שואבים לתוך כלי, אם מרוקנים את הכלי לכיור ואין עושים בו שימוש, עדיין מדובר באיסור דרבנן. אך מחמת החשש לסוברים שיש איסור סקילה בכך, יש לדאוג שלא יצטבר בכלי שיעור של גרוגרת, שהוא כפית וחצי חלב. לכן על האישה לרוקן את הבקבוק בכל פעם לאחר ששאבה מעט.

11. הובא בשער הציון, שם.

12. ועיין בתורת היולדת, פרק מא הע' א, שהביא בשם הרב וואזנר, שבזמן הזה, שאיבת חלב הפכה לדבר רגיל ומקובל, גם התוספת שבת יודה שמדובר באיסור דאורייתא.

13. האור שמת, הל' שבת פ"ח ה"י, כתב שההנקה מותרת אף במקום שאין פיקוח נפש לתינוק, כגון שהוא אוכל גם דברים נוספים, והסברא לכך היא שחלב בפי התינוק נחשב אוכל ולא משקה, ובדיני מפרק נפסק שאין איסור בסחיטה (שגם היא תולדת מפרק) לתוך אוכל, ודווקא כשמדובר במשקה יש איסור. לשיטות הסוברות שחלב בפי התינוק נחשב משקה, יש לומר שהתינוק עצמו הוא שעושה את פעולת ההנקה ולא האם, ואף שיש איסור דרבנן לתת לתינוק לעשות איסור בידיים, במקום שזה דרך גידולו - לא גזרו. שו"ת רבי אליעזר גורדון, סי' יב הע' ו, דחה דבריו, ונשאר בצ"ע איך ניתן להניק בשבת כאשר אין זה עיקר מזונו של התינוק. אולם עיין בשמירת שבת כהלכתה (מהד' תש"ע) פל"ו הע' סז, שיישב את דברי האור שמת, והביא בשם הגרש"ז אורבאך זצ"ל שיניקת תינוק בשבת נקראת דרך אכילה ולא מפרק, ולכן מותר להניק גם סמוך למוצ"ש, ואין צורך להמתין עד צאת השבת, אף שהתינוק לא יסתכן בכך.

14. עקרונות הקיום למעשה נלקחו בדרך כלל מדברי השמירת שבת כהלכתה (מהד' תש"ע) פל"ו סעיפים יט-כב, תוך היעזרות בספרים נשמת אברהם, או"ח סי' שכת, אנציקלופדיה הלכתית - רפואית, ערך הנקה; וספר תורת היולדת פמ"א.

2. שאיבה לצורך מאכל התינוק

שאיבה לצורך תינוק שניזון מחלב אם מותרת, כגון שאיבה לצורך פג שעדיין אינו מסוגל לינוק וכדומה, אף על פי שמדובר באיסור דאורייתא. שכן אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, ותינוק שעדיין לא התנסה בתחליפי חלב, נחשב למסוכן לעניין זה. אמנם אם בדרך כלל הוא ניזון גם מתחליפי חלב, הרי שאין היתר לשאוב לצורך אכילה בשבת, משום שאין כאן פיקוח נפש.

במקרה שבו מותרת השאיבה לצורך מאכל התינוק, עליה להיות רק לצורך מזונו של התינוק בשבת עצמה, אך לא לצורך מזונו לאחר השבת. שהרי לצורך מזונו לאחר השבת, תוכל לשאוב לאחר השבת, ואין צורך לחלל שבת לשם כך.

כאשר התינוק יכול לינוק, אלא שאמו אינה נמצאת בסמוך אליו (כגון שהיא רופאה או אחות שצריכה לעבוד בתורנות בשבת), לכתחילה על האם לעשות כל מאמץ שלא תצטרך לשאוב בשבת, ורק אם אין אפשרות אחרת, היא יכולה לשאוב בשבת ולדאוג שהבקבוק יגיע לתינוק בשבת עצמה. אם יש אפשרות להכין חלב אם שאוב בימות החול לצורך השבת (כגון שאי הימצאותה עם תינוקה ידוע מראש), בוודאי יש בכך מעלה גדולה, אך אין בכך חיוב גמור מן הדין (ובשבת עצמה, כדי שחלבה יישמר ולא יתייבש, תנהג כדלקמן)¹⁵.

יש מקרים שבהם התינוק אינו מסוגל לשתות חלב אם אפילו בבקבוק (כגון פג, שצריך תזונה מיוחדת), אולם האישה רוצה לשאוב חלב כדי שתוכל להניקו לכשיבריא, ואם לא תשאב חלב עלול חלבה להתייבש. במקרים כאלו ניתן לשאוב את החלב לאיבוד (בדרכים שפורטו לעיל), אולם אין היתר לשמור את החלב ולהקפידו לצורך העתיד, שכן שאיבת חלב שלא לאיבוד היא איסור דאורייתא, שאיננו נצרך במקרה זה.

3. שאיבה במשאבה חשמלית

כאשר אישה שואבת חלב במשאבה ידנית, בכל לחיצה ולחיצה על ידית המשאבה יש איסור חדש של שאיבה. לעומת זאת, במשאבות החשמליות שיש היום, רק את הפעולה הראשונה של הצמדת המכשיר עושה האישה, ומכאן ואילך כל השאיבה היא אוטומטית¹⁶. מכאן עולה שהדרך הטובה ביותר לשאוב חלב בשבת היא באמצעות חיבור

15. בשו"ע, או"ח סי' רמח סעי' א, מבואר, שמיום רביעי בשבוע, אין לעשות מעשה שבעטיו עלולים להגיע למצב של חילול שבת. שער הציון, סי' שמד ס"ק ט, כתב, שאיש צבא המחויב בפקודה לסיים מלאכה עד שבת בצהריים, צריך לדאוג לסיים אותה לפני שבת, שכן כל מה שאפשר להכין לפני שבת על מנת שלא יצטרך לחלל שבת, מחויב לעשות. אך במשנה ברורה, סי' של ס"ק א, לגבי מעוברת בחודש התשיעי, כתב רק שמן הראוי להכין את צרכיה לפני שבת שמא תלד בשבת, ולא שמדובר בחובה גמורה. ועי' בשמירת שבת כהלכתה (מהד' תש"ע) פל"ב סעיף לד, שכתב שמעשה שיש בו טורח גדול, מעיקר הדין אין חיוב לעשותו כדי למנוע את הצורך בחילול שבת. נראה שתוספת של שאיבות חלב במשך כל השבוע, על מנת לספק את כל מזונו של התינוק בשבת, מוגדרת כטורח גדול.

16. בנשמת אברהם, או"ח סי' שכח, כתב, שיש סוג נוסף של משאבה חשמלית, שבו יש חור שהאישה צריכה לכסות ולרפות לסירוגין באצבעה. דינו של מכשיר זה זהה למשאבה ידנית, בה כל פעולה הינה איסור בפני עצמו.

המשאבה לשעון שבת לפני שבת, והפעלתו בזמנים מסוימים לשם השאיבה. אם יכולה האישה להצמיד את המשאבה עוד לפני הפעלתה האוטומטית על ידי שעון השבת, ראוי עוד יותר לעשות כן, שכן ייתכן שכך אפשר להגדיר את כל פעולת השאיבה של החלב - 'גרמא'.

נשאלת השאלה מה הדין כאשר לא חיברו את המשאבה לשעון שבת לפני שבת, האם עדיף לשאוב במשאבה ידנית, שבה כל פעולה היא איסור בפני עצמו, או שעדיף לשאוב במשאבה חשמלית, שבה יש איסור אחד של שאיבת חלב, אך מלבדו יש גם איסור בעצם הפעלת המעגל החשמלי. כאשר מדובר בשאיבה לאיבוד, נראה שעדיף להשתמש במשאבה ידנית. הסיבה לכך היא שאמנם לדעת פוסקים רבים אין איסור דאורייתא בסגירת מעגל חשמלי (שאיננה כוללת בתוכה פעולות נוספות, כגון מבעיר בהדלקת נורת להט), אולם לכתחילה אנו חוששים לדעת ה'חזון איש' ופוסקים נוספים, ומחמירים בדבר¹⁷. אולם כאשר מדובר בשאיבה לצורך התינוק, לכאורה נראה שעדיף להשתמש במשאבה חשמלית, אף שמפעילים אותה בשבת, שכן בוודאי כמות האיסורים שעוברים עליהם עדיין תהיה קטנה יותר; ועוד שדעת רוב הפוסקים שאין בסגירת מעגל חשמלי איסור דאורייתא (אמנם האיסור הראשון של השאיבה קיים, ולא יעזור להצמיד את המשאבה לפני ההפעלה, שכן ברגע ההפעלה היא עושה מעשה בידיים של שאיבה, אך עדיין מדובר במעשה איסור אחד ולא בכמה מעשי איסור). והדרך העדיפה ביותר היא שתצמיד את המשאבה לגופה לפני הדלקת המשאבה, ותדליק את המשאבה בשינוי, כגון באמצעות המרפק.

הרב שמואל אריאל, במאמרו 'עשיית מלאכה בשינוי בשבת, במקום צער או הפסד'¹⁸, כתב גם הוא שעדיפה שאיבה במשאבה חשמלית והפעלתה בשינוי, מאשר שאיבה במשאבה ידנית. אולם הוסיף וכתב שאף במקום שהותר רק לשאוב לאיבוד משום צער, ואין מדובר בפיקוח נפש, הפעלת משאבה חשמלית בשינוי עדיפה על הפעלת משאבה ידנית. לענ"ד במקרה כזה עדיפה משאבה ידנית, שכן יש מחלוקת גדולה מהם גדרי השינוי הנצרכים על מנת שמלאכה תיחשב 'נעשית בשינוי', ועקב החשש של נגיעה באיסור דאורייתא, לא כדאי להזדקק לכך. אמנם אם אין משאבה ידנית וזוהי הדרך היחידה לשאוב את החלב לאיבוד, והמשאבה לא הופעלה באמצעות שעון שבת לפני שבת, נראה שיש להתיר להדליק את המכשיר בשינוי בשבת עצמה.

17. ראה שמירת שבת כהלכתה, (מהד' תש"ע) פי"ג הע' א, שיש לחשוש לדעת החזון איש שיש בחשמל איסור בונה וסותר. ושם, בפרק לב סעי' פו, התיר להפעיל מזגן בשבת רק לצורך חולה שיש בו סכנה, זאת אף שבמנחת שלמה, ח"א סי' יא, כתב הגרש"ז אוירבאך שמדובר בחידוש גדול עד מאוד, וכל מי שנשא ונתן הלכות חשמל בשבת (כולל הוא עצמו בספרו מאורי אש) לא הזכיר כלל שיש לחשוש למלאכות אלו. לעומת זאת, בפרק יג סעי' לט, התיר לומר לנכרי להדליק מזגן בשבת ביום חם, ומקורו בשו"ת מנחת יצחק, ח"ג סי' כג, שהתיר משום שכתב שיש בכך רק איסור דרבנן, ולצורך גדול התירו אמירה לנכרי באיסור דרבנן. אמנם הגר"י אריאל אמר לי שלדעתו פשוט שעדיף להשתמש במשאבה חשמלית, אפילו אם צריך להפעיל אותה בשבת, מאשר במשאבה ידנית שבה כל לחיצה היא פעולה בפני עצמה, וזאת אפילו במקרה שאנו מתירים רק שאיבה לאיבוד.

18. תחומין לא, עמ' 80-96.

סיכום

- א. מותר להניק תינוק כדרכו בשבת, גם אם אין הוא נצרך לכך למזונו. ההנקה מותרת גם בסמוך למוצאי שבת, ואין שום הידור בהמתנה ליציאת השבת.
- ב. אם יש צורך - מותר לשאוב חלב עם היד ישירות לתוך פי התינוק, כדי לגרום לו להתחיל בפעולת היניקה.
- ג. שאיבת חלב בשבת אסורה. אם מטרת השאיבה היא לצורך שתיית החלב, זהו איסור תורה. אם החלב הולך לאיבוד, זהו איסור דרבנן.
- ד. תינוק שאינו מסוגל לינוק ותזונתו מתבססת על חלב אם שאוב, ראוי להדר ולשאוב חלב בימות החול לצורך הזנתו בשבת (ובשבת עצמה לשאוב לאיבוד כדלקמן, כדי לשמר את יכולת ייצור החלב). אם לא הוכן חלב שאוב מבעוד יום או שקשה לאישה להכין, מותר לשאוב חלב לצורך תזונת התינוק על פי סדר העדיפויות הבא:
1. להכין מבעוד יום משאבה חשמלית שתידלק באמצעות שיעון שבת. אם ניתן להצמיד את המשאבה לגוף לפני הדלקתה, ראוי לעשות כן.
 2. לא הוכנה משאבה חשמלית מבעוד יום, יש להפעיל בשינוי (כגון באמצעות המרפק) משאבה חשמלית בשבת עצמה.
 3. אם אין משאבה חשמלית, מותר לשאוב חלב באמצעות משאבה ידנית.
- ה. האמור בסעיף הקודם נכון גם כאשר מדובר בתינוק המסוגל לינוק, אולם מסיבה כלשהיא לא תוכל האישה להניקו במהלך השבת, והוא יצטרך לשתות מבקבוק. אולם יש להשתדל שלא להגיע למצב כזה.
- ו. בכל מקרה, אין לשאוב בשבת חלב לצורך הזנת התינוק בימות החול.
- ז. אישה שתינוקה אינו מסוגל לינוק, והיא שואבת חלב כדי לשמר את יכולתה להניק, ואם לא תשאב חלב בשבת עלול חלבה להתייבש, או אישה הסובלת מגודש המצער אותה, מותר לה לשאוב בשבת חלב לאיבוד, על פי סדר העדיפויות הבא:
1. הכנה מבעוד יום של משאבה חשמלית וכדלעיל.
 2. לא הוכנה משאבה חשמלית מבעוד יום, מותרת שאיבה באמצעות משאבה ידנית.
 3. כשאין משאבה ידנית, מותר להפעיל בשבת את המשאבה החשמלית בשינוי.
 - ח. צורת שאיבת החלב לאיבוד תהיה על פי סדר העדיפויות הבא:
 1. שאיבה לכיור או על גבי קרקע.
 2. אם אין אפשרות כזו (כגון אם על פי צורת המשאבה אין אפשרות שלא לשאוב לתוך בקבוק), יש לשים סבון כלים בתוך הבקבוק לפני השאיבה כדי לפגום את החלב שיצא לבקבוק.
 3. אם אין סבון כלים או חומר פוגם אחר, אפשר לשאוב ישירות לתוך הבקבוק ולרוקנו לפני שמצטברת בו כמות חלב של כפית וחצי.
 - ט. בכל מקרה, אין לשמור את החלב שנשאב בשבת אם אינו נצרך להזנת התינוק בשבת עצמה.

